

РОЛЬ СІМ'Ї У ФОРМУВАННІ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ДИТИНИ

УДК: 159:343.224.1

Мураненко Катерина Юрївна

Викладач кафедри юридичної психології, Національна академія внутрішніх справ, м. Київ (Україна)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6032-243X>

Анотація. У статті представлений аналіз ролі сім'ї у формуванні девіантної поведінки дитини. Автор характеризує основні функції сім'ї: репродуктивну, яка полягає у народженні дітей, продовженні роду; виховну – передача цінностей, норм і правил суспільства, вплив на формування особистості дитини; господарсько-побутову (чи господарсько-економічну), що полягає в забезпеченні усіма необхідними для існування матеріальними благами, організації харчування, створенні благоустрою помешкання, формуванні й витрачання сімейного бюджету тощо; рекреативну – функцію організації дозвілля, формування культури кожного члена родини; функцію соціального контролю – полягає у відповідальності родини за поведінку її членів у суспільстві відповідно до суспільних норм та цінностей; регенеративну (або соціально-статусну), що пов'язана з наслідуванням статусу, прізвища, майна, соціального положення; психотерапевтичну функцію або функцію емоційної підтримки, яка спрямована на психологічний захист кожного члена родини, його емоційну стабілізацію; функцію статевого регулювання, через яку в суспільстві регулюються природні статеві потреби людей, впорядковуючись у формі подружніх стосунків.

Серед чинників формування девіантної поведінки виділяють індивідуальний, педагогічний, психологічний, соціальний фактори. Перелік чинників девіантної поведінки перегукується із функціями сім'ї. Соціальний чинник девіантної поведінки відображається у порушеннях господарсько-побутової функції сім'ї. Педагогічний фактор девіантної поведінки проявляється у проблемах реалізації виховної, рекреативної, функції соціального контролю тощо. Психотерапевтична функція сім'ї має забезпечувати психологічний комфорт усіх її членів, а невиконання цієї функції проявляється психологічним чинником девіантної поведінки. Невиконання сім'єю будь-якої функції та виховання у дисфункціональній сім'ї є основою для формування девіантної поведінки. Автор звертає увагу на важливість емоційного зв'язку у

дитячо-батьківській підсистемі, увазі та любові батьків до дітей, проведення вільного часу у спільній діяльності для формування особистості дитини. У статті також наголошується на роль сім'ї як інституту соціалізації, за допомогою якого дитина засвоює суспільні норми, цінності, правила поведінки. Наведено результати анкетування школярів та проаналізовано деякі аспекти сімейних стосунків у сучасному суспільстві.

Ключові слова: *девіантна поведінка, сім'я, дитячо-батьківські стосунки, стиль сімейного виховання, особистість дитини.*

Постановка проблеми. На провідну роль родини в забезпеченні психологічних потреб дитини вказували З. Фрейд, А. Фрейд, А. Адлер, К. Юнг, Е. Берн, Л. С. Виготський, Б. В. Зейгарнік, О. М. Леонтьєв, В. М. Мясищев та багато інших вчених. Сім'я займає центральне місце у формуванні особи неповнолітнього. Родина є джерелом знань дитини про оточуючий світ та тривалий час вона і є для неї усім світом (до моменту входження дитини у більші соціальні інститути як дитячий садок, школа тощо). Саме тому способи взаємодії у сім'ї є для дитини еталонними формами поведінки.

Сім'я – це перший колектив. Вона надає дитині уявлення про життєві цінності, про те, що потрібно знати і як себе поводити. Згідно зі ст.51 Конституції України, кожен з подружжя має рівні права і обов'язки у шлюбі та сім'ї. Батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття. Але на батьків покладається відповідальність не лише за матеріальне забезпечення дитини, а й за її виховання. Найчастіше неповнолітні прагнуть у своїй поведінці наслідувати тих особистостей, які є для них авторитетними. Оскільки батьки найчастіше і

є найбільш авторитетними людьми для дитини, то вона свідомо чи несвідомо перейматиме культуру їхнього спілкування, світосприйняття, рівень моральності і законслухняності.

Тому основний вплив на правове виховання дитини робить сім'я. Як зазначав В. О. Сухомлинський, дитину виховує сім'я в цілому, її загальний дух, культура людських стосунків, а створюють цей дух самі батьки. Тобто сприятливий сімейний мікроклімат є запорукою успішного виховання дитини. В той же час, враховуючи значну роль сім'ї у формуванні особистості дитини, несприятливі стосунки у сім'ї стають причиною багатьох психологічних труднощів та можуть стати причиною девіантних проявів поведінки дитини.

Мета статті – проаналізувати роль сім'ї у формуванні девіантної поведінки дитини.

Виклад основного матеріалу. Девіантна поведінка дитини викликана складною системою взаємодії соціальних, педагогічних, психологічних, економічних, біологічних, зовнішніх та внутрішніх, об'єктивних та суб'єктивних чинників. При цьому більшість авторів

зазначають, що вирішальну роль у виникненні відхилень у поведінці мають особливості соціалізації в дитинстві. Під впливом несприятливих соціальних чинників в дитини може сформуватися підсвідома готовність до асоціальної поведінки (Ф. Перлз, Е. і Ш. Глюк, Д. Райт та ін.), навпаки, засвоєння принципів моральної поведінки визначає її здатність чинити опір спокусам, альтруїзм, моральні переконання. Окрім того, більш розвинені в інтелектуальному сенсі та з високою адекватною самооцінкою підлітки, як правило, більш стійкі щодо девіантності.

Більшість західних вчених-психологів поведінку, що відхиляється від загальноприйнятих норм, розглядають як неспроможність адаптуватися до соціального середовища та розвитку творчих здібностей. Зокрема, прихильники неофрейдистської психологічної школи (Дж. Боулбі, К. Хорні) причини виникнення девіантної поведінки у дітей пояснювали нестачею материнського піклування та турботи у перші роки свого життя. Дж. Боулбі спостерігав за дітьми-сиротами, дітьми з неповних сімей і помітив, що їм притаманні певні відхилення в моральному розвитку та поведінці. На цій основі автор приходив до висновку про вирішальне значення у формуванні особистості дитини відносин, які складаються між нею і батьками в ранні періоди дитинства. Цю ідею підтримує також сучасна американська дослідниця С. Рей. Вона провела низку досліджень і довела, що відсутність материнського

тепла, ласки, ніжності згубно діє на формування особистості дитини ще в той час, коли вона знаходиться в утробі матері. Якщо народження дитини є небажаним у сім'ї, а мати з негативними емоціями виношує дитину, то це призводить до патологічних змін у складних мозкових структурах у період їх формування. Такі діти часто агресивні і жорстокі вже в перші роки життя [1].

Безумовно, що сім'я має величезне значення у формуванні особистості дитини, але не слід забувати, що вона постійно зазнає впливу оточуючого середовища та багатьох інших чинників, які можуть впливати на процес формування її особистості. Тому прихильники психологічних концепцій виникнення девіантної поведінки особливого значення надають особистісному чиннику. Так, наприклад, в межах цих концепцій виділяють рольові теорії, які таку поведінку пояснюють у якості механізму компенсації при порушенні процесу оволодіння дитиною соціальними ролями в процесі сімейного виховання. Дитина у будь-якому випадку «приміряє» стосовно себе певну роль, але вона може мати асоціальний характер, тобто роль хулігана, крадія, проститутки. Таким чином, гра у девіанта спочатку призводить неповнолітнього до соціальної ізоляції, а потім стає самостійною причиною формування девіантної структури особистості.

Прихильники гуманістичних теорій розглядають девіантну поведінку як наслідок втрати у дитини згоди між власними почуття-

ми та неможливістю реалізації в умовах сімейного виховання.

Також поширеними теоріями, які намагаються пояснити відхилення у поведінці неповнолітніх, виходячи з урахування деяких особливостей і закономірностей людської психіки, є різновиди так званої «теорії фрустрації». Американський вчений Л. Берковіц визначає фрустрацію як відповідну реакцію на будь-яке втручання в людську діяльність, спрямовану на досягнення тих чи інших життєвих планів, важливої для індивіда мети, тобто неможливість досягнення бажаного, як правило, викликає негативні емоційні реакції, злість, що в свою чергу, стає внутрішньою умовою формування агресивних проявів.

Слід також враховувати наявність розриву між рівнем прискороного фізичного розвитку підлітків і ступенем їх соціальної зрілості. Про це свідчить, зокрема, підвищений інтерес до сексуальних проблем: у дівчат – манера поведінки, пов'язана з сексуальністю (прагнення привернути на себе увагу кокетуванням, гротесковою виразністю жестів і міміки, надмірним використанням косметики); у хлопців – схильність до алкоголізації, агресії, бродяжництва; загалом – поєднання вказаних проявів з негативним ставленням до навчання.

Відбувається кількісне і якісне наростання педагогічної занедбаності, пов'язане як із відсутністю шкільних інтересів, так і з слабкістю інтелектуальних передумов, низькою працездатністю, до певної міри обумовленою

підлітковою астеною, що зумовлює переорієнтацію цінностей на позашкільне оточення. Характерним стає своєрідний тип конформності з легким засвоєнням зовнішніх форм протестної підліткової поведінки: прагнення до імітації асоціальних форм дорослого способу життя (ранні сексуальні ексцеси, куріння, алкоголізація тощо), що посилюються несприятливими мікросередовищними умовами (сімейне неблагополуччя, асоціальне оточення).

За відсутності асоціальних форм поведінки в сім'ї й оточенні провокуючу роль в порушеннях поведінки відіграють недовраховання батьками характерологічних особливостей дитини на початку підліткової фази розвитку, невміння використовувати її позитивні сторони, зокрема, спроб компенсації шкільної неуспішності в доступних видах діяльності.

Внаслідок сукупного впливу зазначених чинників діти-девіанти відрізняються низьким рівнем особистісної зрілості. Їм притаманна підвищена навіюваність, засвоєння асоціальних установок, слабкий контроль вітальних потягів, залежність від ситуації, нездатність активно впливати на неї, схильність до уникнення складних ситуацій або повне підпорядкування їм. У них часто нестійка самооцінка, що залежить від настрою, від зміни оточення, залежно від того, перед ким підліток оцінює себе, а також від гостроти й складності ситуацій.

Низький рівень об'єктивності по відношенню до себе може виражатися також у тен-

денції до завищення самооцінки внаслідок неадекватності механізму формування рівня домагань. Об'єктивно досягнення такої дитини, зокрема, її статус у шкільному колективі та успішність мають низький рівень. Спостерігається не сформованість морально-етичних понять, слабкість навчальної мотивації, односторонній розвиток мотиваційно-потребової сфери. Суб'єктивно, а точніше – суб'єктивно-компенсаторно, самооцінка та рівень домагань виявляються завищеними.

Здійснивши ґрунтовний аналіз різноманітних наукових підходів, О. М. Чайковська визначає такі групи чинників девіантної поведінки дитини:

індивідуальний чинник, який діє на рівні психо-біологічних передумов девіантної поведінки, які ускладнюють соціальну та психологічну адаптацію індивіда;

педагогічний чинник, який проявляється в дефектах шкільного і сімейного виховання;

психологічний чинник, що розкриває несприятливі особливості взаємодії індивіда зі своїм найближчим оточенням в сім'ї, на вулиці, в колективі, і який, перш за все виявляється в активно-вибірковому відношенні індивіда до середовища спілкування, до норм і цінностей свого оточення, до психолого-педагогічних впливів сім'ї, школи, громадськості;

соціальний чинник, який визначається соціальними, економічними, політичними умовами існування суспільства [6, с.634].

Ми звернули увагу на те, що вплив сім'ї відображається у майже всіх чинниках формування девіантної поведінки. Звернімо увагу на функції сім'ї. У загальноприйнятій класифікації виділяють:

репродуктивну функцію, яка полягає у народженні дітей, продовженні роду;

виховну – передача цінностей, норм і правил суспільства, вплив на формування особистості дитини;

господарсько-побутову (чи господарсько-економічну), що полягає забезпеченні усіма необхідними для існування матеріальними благами, організації харчування, створенні благоустрою помешкання, формуванні й витрачання сімейного бюджету тощо;

рекреативну – функцію організації дозвілля, формування культури кожного члена родини;

функцію соціального контролю – полягає у відповідальності родини за поведінку її членів у суспільстві, відповідно до суспільних норм та цінностей;

регенеративну (або соціально-статусну), що пов'язана із наслідуванням статусу, прізвища, майна, соціального положення;

психотерапевтичну функцію або функцію емоційної підтримки, яка спрямована на психологічний захист кожного члена родини, його емоційну стабілізацію;

функцію статевого регулювання, через яку в суспільстві регулюються природні стате-

ві потреби людей, впорядковуючись у формі подружніх стосунків [4].

Розглянемо взаємозв'язок сімейних функцій із чинниками формування девіантної поведінки. По-перше, сім'я є відображенням спадкових чинників, що можуть впливати на схильність дитини до девіацій, що полягає в її репродуктивній функції. По-друге, сім'я забезпечує виховання дитини, передачу суспільного досвіду, культури, суспільних норм, правил, цінностей, що відображається у виховній, рекреативній, функції соціального контролю тощо. По-третє, родина має забезпечувати психологічний комфорт усіх її членів (психотерапевтична функція). І по-четверте, на родину покладається відповідальність за забезпечення дитини усім необхідним для її існування, виховання та розвитку, таким чином спостерігається взаємозв'язок господарсько-побутової функції сім'ї із соціальними чинниками девіантної поведінки. Сім'я, яка не здійснює хоча б якоїсь функції, називається дисфункціональною. Виходячи з цього, соціальний чинник девіантної поведінки відображається у порушеннях господарсько-побутової функції сім'ї, педагогічний фактор девіантної поведінки проявляється у проблемах реалізації виховної, рекреативної, функції соціального контролю, а невиконання психотерапевтичної функції сім'ї проявляється психологічним чинником девіантної поведінки. Отже, ми припускаємо, що виховання у дисфункціональній сім'ї є одним із найвагоміших

факторів девіантної поведінки дитини. Дана теза підтверджується низкою наукових досліджень.

О. М. Шенкевич зазначає, що саме сімейне неблагополуччя призводить до девіантної поведінки дитини. Дослідниця пропонує класифікацію типів неблагополучних сімей:

1) сім'ї з гостро конфліктними взаєминами між всіма її членами та низькою громадською активністю батьків – такі сім'ї характеризуються побутовою розбещеністю, пияцтвом, постійними сварками і, як правило, знаходяться на межі розпаду. Таким чином у дитини формуються негативні стереотипи;

2) зовні благополучні сім'ї – незважаючи на сприятливі побутові умови, члени родини байдужі один до одного. У таких сім'ях дітям не вистачає батьківської уваги, любові та турботи, що призводить до нестійкості системи моральних цінностей та психологічних труднощів дитини;

3) сім'ї з низькою громадською активністю батьків – у таких сім'ях позитивні емоційні стосунки, батьки відповідально ставляться до навчання та матеріального забезпечення дітей, однак байдужі до інших сфер життєдіяльності [7].

Отже, вплив сім'ї на формування девіантної поведінки дитини визначається соціальним фактором (забезпечення комфортних побутових умов), фактором громадської активності (включеністю батьків у суспільні відносини, передача суспільного досвіду норм та

цінностей від батьків до дітей) та емоційним чинником (стосунки між батьками та дітьми).

Структурними складовими стосунків між батьками та дітьми є емоційне ставлення до дитини, міжособистісна дистанція у спілкуванні з дитиною, сприйняття дитини на когнітивному рівні, форма і спрямованість контролю за поведінкою дитини. Статистика свідчить, що 63% батьків не приймають свою дитину такою, якою вона є. Відповідно до результатів, отриманими державним комітетом України у справах сім'ї та молоді, 33.442 неповнолітніх з 52.559 обстежених сімей потребують соціально-правового захисту. За іншими джерелами, в Україні налічується понад 50 тисяч дітей, які залишилися без нагляду батьків, з них 90% дітей, які втекли з дому, хоч і мають батьків, проте не можуть витримати негативного ставлення до себе в сім'ї [3].

Отже, внаслідок порушень емоційного зв'язку у родині, у дітей виникає агресія як компенсаторна реакція на жорстокість, приниження, нестачу любові та уваги з боку батьків. О.В. Литвинова також звертає увагу, що саме емоційні стосунки визначають, наскільки якісно передаються цінності від батьків до дітей [2].

Крім того, О. М. Шенкевич наголошує на взаємозв'язку порушень структури сім'ї та формування девіантної поведінки. Автор зазначає, що діти з однодітних, багатодітних та неповних сімей частіше виявляються схильними до правопорушень [7].

Нами було проведено анкетування дітей, що навчаються у загальноосвітніх закладах віком від 13 до 16 років у загальній кількості 308 осіб, серед яких 132 дівчинки, що становило 43% та 176 хлопчиків – 57%.

При проведенні дослідження, встановлено, що 11% опитаних дітей зростають у неповних сім'ях, тобто проживають тільки з матір'ю; 3,5% – взагалі окрім навчання, додатково працюють, оскільки повинні себе самі забезпечувати. Вищезазначені фактори за певних умов можуть стати підґрунтям для прояву девіантної поведінки дитини, адже порушення структури сім'ї є одним із факторів ризику. В свою чергу, необхідність дитини самостійно задовольняти свої найпростіші потреби також вказує на дисфункціональність сім'ї. В такому випадку сім'я не виконує своєї економічної та господарсько-побутової функції. Дитина, яка вимушена забезпечувати себе сама, не лише втрачає дитинство, а й стає більш схильною до правопорушень, оскільки можливості соціальної взаємодії дитини у суспільстві та можливості заробітку для неповнолітнього є обмеженими.

10% школярів із загальної кількості опитуваних родом з сільської місцевості, що сприяє їхній зацікавленості житті великих міст, та усуненню відмінностей від місцевої молоді шляхом наслідування їх звичок, а саме: культура мовлення (використання сленгів, нецензурних висловлювань), стиль одягу, поведінка в побуті, нехтування загальноприйняти-

ми правилами поведінки (паління у шкільних вбиральнях, за спортивними майданчиками), вживання алкогольних напоїв під час проведення шкільних дискотек, вживання психотропних речовин в особистих квартирах, ранні статеві зв'язки з великою кількістю партнерів, маленькі крадіжки з магазинів, – всі ці приклади тісно пов'язані з поведінкою наслідування, тобто «бути такими як вони: крутими, стильними, молодіжними». Хоча даний феномен не пов'язаний із сімейними стосунками, проте батьки можуть знизити ризики негативного наслідування дитиною однолітків шляхом виховних заходів та психологічної підтримки. Адже у сім'ях, де між батьками та дітьми є емоційний контакт та теплі стосунки, батьки можуть зрозуміти та підтримати свою дитину, допомогти їй прийняти себе, побачити свої сильні сторони замість сліпого наслідування інших. Втім, аналізуючи емоційний зв'язок між батьками та дітьми, з проведеного нами дослідження слідує, що лише у 72% опитаних респондентів відносини у родині дружні, а загальна кількість негативних, таких як нерівноправних (12%), ворожнечих (5,5%), байдужих (4,5%) та інших (5%) складає 28%, тобто, майже кожна четверта родина, що свідчить про феномен сімейної занедбаності та бездоглядності, який, в свою чергу, штовхає дитину на неправомірні дії, обумовлені цими соціально-психологічними чинниками мікросередовища.

Важливість уваги та любові з боку батьків у формуванні особистості дитини є оче-

видним, проте в реальному житті дітям часто не вистачає навіть спільно проведеного часу з батьками, або ж проведення цього часу не відповідає якісним характеристикам батьківських функцій. Результати опитування показали, що 35,5% відсотків дітей при проведенні вільного часу залишаються з бабусями чи дідусями, іншими родичами, а 3,5% взагалі – перебувають самі. Таким чином, виконання батьками своїх функцій стосовно дітей досить часто порушується або перекладається на інших людей, внаслідок чого сім'я може набувати статусу дисфункціональної; а виховання, розвиток та навчання дітей перестає бути оптимальним, і поступово починають з'являтися девіації. Так, проведене дитячим Фондом ООН (ЮНІСЕФ) дослідження [5] свідчить, що український тато, в середньому, витрачає 4 хвилини в день на спілкування з дитиною. Недостатня увага з боку батьків впливає на успішність розвитку дитини та на все її подальше майбутнє. Психологи стверджують, що любов і увагу батька діти чекають у будь-якому віці. Якщо тато буде щодня приділяти своїй дитині хоча б півгодини часу, то дитина виросте з повним відчуттям щастя, захищеності та впевненості в собі.

Звісно, що вік від 13 до 16 років відрізняється своєю самостійністю та впевненістю у своїй правоті і небажанням дітей повідомляти батькам про свої труднощі, особливо пов'язані з навчанням, про що говорять і наступні показники: 2,5% дітей при підготовці уроків ді-

ють самостійно, без будь-якої допомоги, а 5% взагалі допомагають інші родичі, тобто тільки 91% (66% матерів та лише 25% батьків) зацікавлені навчальним процесом своїх дітей, що свідчить про достатньо невисоку роль батьків у розвитку та обізнаності власних дітей.

Варто також звернути увагу на те, що сім'я є найважливішим інститутом соціалізації, у якому дитина з народження засвоює що є добрим, а що поганим, яка поведінка є прийнятною, а яка неправильною, формує розуміння норм, правил на цінностей суспільства. Сім'я є основою формування і правосвідомості індивіда. Адже саме батьки формують базові знання дитини про оточуючий світ, культурні, соціальні, в тому числі правові норми суспільства. Механізм формування у дитини уявлень про правила поведінки у суспільстві полягає в першу чергу в ідентифікації дитини з батьками та наслідуванні їх поведінки [1, с. 34]. В свою чергу батьки часто не усвідомлюють свою відповідальність за власну поведінку. Якими б не були виховні заходи і пояснення, дитина несвідомо повторює стратегії поведінки батьків. З цієї точки зору не завжди можливо чітко визначити, що є першопричиною девіантної поведінки дитини із соціально неблагополучної сім'ї – біологічний фактор, тобто спадкові чинники, чи соціальний, що полягає у наслідуванні негативної поведінки батьків.

Однак, не можна ігнорувати виховний вплив сім'ї. Батьки формують поведінку дити-

ни за допомогою заохочень, що набувають матеріальної та нематеріальної форми, та покарань за порушення правил поведінки. Таким чином із раннього дитинства дитина засвоює суспільні норми. Вагомий вплив на формування особистості дитини здійснюється шляхом використання певного стилю виховання: авторитарного, демократичного, ліберального чи стилю гіперпротекції. Стиль сімейного виховання базується на показниках прийняття чи неприйняття особистості дитини, терпимості батьків до проявів самостійності чи контролю [1, с. 41]. Більш соціально адаптованими є діти, яких батьки приймають такими, якими вони є, поважають їх як особистість, дозволяють проявляти самостійність та свободу волі. У тих випадках, коли спостерігається неприйняття дитини, надмірний контроль за її поведінкою чи повна відсутність контролю, діти стають більш схильними до проявів девіантної поведінки. Варто наголосити, що батьки часто недооцінюють свій авторитет або мають неправильне його розуміння. Таким чином, прагнучи посилити свою позицію у виховному процесі батьки:

- використовують заходи пригноблення, що робить дітей безпорадними, знижує самооцінку;

- вихваляються своїми заслугами та проявляють презирство стосовно інших людей, що формує в дитини хвалькуватість та відсутність критичного ставлення до себе та своєї поведінки;

- «підкупають» слухняність дитини подарунками чи обіцянками, що в перспективі формує в дитини корисливе ставлення до світу, прагнення викручуватись та пристосовуватись заради своєї вигоди [1, с. 36].

Втім найкращою основою для авторитету батьків є повага та розуміння своєї дитини. У завоюванні авторитету перед дитиною є й інший ризик. Часто батьки прагнуть стати для дітей «друзями», мріють, щоб вони довіряли їм свої таємниці, обговорювали думки, однак дитині необхідно, щоб батьки в першу чергу були батьками і виконували не дружні, а батьківські функції, забезпечуючи безпеку, емоційну підтримку, контроль тощо.

В той же час, сімейна соціалізація не зводиться лише до безпосередньої взаємодії батьків та дітей. Адже існують механізми, які можуть нейтралізувати ефект наслідування. Так, механізм рольової взаємодоповнюваності полягає в тому, що дитина не наслідує поведінку батьків, якщо в неї немає потреби у такій поведінці. В такому випадку батьки часто самі роблять все замість дитини, не дають проявитися її самостійності, а отже, блокують механізм наслідування. Важливим є механізм психологічної протидії, що полягає у свідомому чи несвідомому прагненні дитини чинити всупереч стратегії виховання батьків. Так, дитина, яку надто контролювали, може проявляти надмірну самостійність, а та, якій все дозволяли, навпаки – бути несамостійною [1, с. 37].

Висновок. Сім'я є одним із визначаль-

них факторів схильності дитини до девіантної поведінки. Факторами ризику в даному випадку виступають: порушення сімейної структури, негативний приклад поведінки батьків, невиконання батьками функцій сім'ї, а саме: відсутність необхідних економічно-побутових умов для нормального розвитку дитини, незацікавленість батьків у навчанні та всебічному розвитку дитини, відсутність емоційного контакту та психологічної підтримки, порушення функції соціалізації у родині. Вагому роль у формуванні особистості дитини відіграє час, проведений з батьками, увага з боку батьків до дитини. Порушення взаємодії у дитячо-батьківській підсистемі, недоліки стилю виховання та викривлення авторитету батьків є сприятливими чинниками формування девіантної поведінки дитини.

Сімейні стосунки, а особливо емоційне ставлення членів родини один до одного може бути як способом психологічної підтримки, механізмом формування високих моральних якостей дитини та чинником збереження психологічного здоров'я загалом, так і може стати сприятливим фактором формування девіантної поведінки дитини. Тож система профілактики девіацій серед неповнолітніх має враховувати не лише правові, соціальні, педагогічні аспекти, а й роботу з сім'ями, а саме: формування усвідомленості батьківства серед молоді, підвищення рівня психологічної культури батьків, надання батькам необхідної інформації з питань виховання дітей, проведення захо-

дів задля профілактики сімейних конфліктів тощо.

Список використаних джерел:

1. Бондарчук О. І. Психологія сім'ї: Курс лекцій. К.: МАУП, 2001. 96 с.
2. Литвінова О. В. Проблема збереження сімейних цінностей в умовах трансформаційних змін // Теоретичні і прикладні проблеми психології, 2013. №2 (31). С. 150-158.
3. Міннегалієв М. М. Роль сімейного виховання в профілактиці девіантної поведінки підлітків // Вісник ТГУ. 2012. №7. С. 213-218.
4. Психологія сім'ї: навч. посіб. / Л.В. Помяткіна, В.В. Злагодох, Н.С. Хімченко, Н.І. Погорільська. К.: вид-во Нац. авіац. ут-ту «НАУ-друк», 2010. 270 с.
5. Приділяти увагу дітям – найкраще батьківство [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.unicef.org/ukraine/ukr/media_16581.html
6. Чайковська О. М. Складові системи чинників девіантної поведінки підлітків // Проблеми сучасної психології. Вип. 28. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2015. С. 627-637.
7. Шенкевич О. М. Девіантна поведінка як результат сімейного неблагополуччя // Наукові праці: Педагогічні науки. Т. 46. Вип. 33. С.109-111.

References (Transliteration):

1. Bondarchuk O. I. (2001) *Psykhologia sim'I* [Family psychology] Kyiv: MAUP. [in Ukrainian]
2. Litvinova O. V. (2013) *Problema zberezhenya simejnykh zinnostej v umovah transformazijnyh zmin* [The problem of family values preservation in transformation changes conditions] *Teoretychni ta prykladni problemy psichologii*. №2(31). P.150-158. [in Ukrainian]
3. Minnegaliev M. M. (2012) *Rol' simejnogo vyhovannya u profilyactyzi deviantnoi povedinky pidlitkiv* [Family education role in teenagers deviant behavior prevention].

Visnyk TGU. №7. P. 213-218. [in Ukrainian]

4. Pomyatkina L. V. (2010) *Psykhologia sim'I* [Family psychology] Kyiv: NAU-druk.[in Ukrainian]

5. *Prydilyaty uvagy dityam – najkrashe bat'kivstvo* [Attention to children is the best parenting]. Retrieved from http://www.unicef.org/ukraine/ukr/media_16581.html

6. Chaikovska O. M. (2015) *Skladovi systemy chynnykiv deviantnoi povedinky pidlitkiv* [Constituents of teenagers deviant behavior factors prevention] *Problemysychasnoipsichologii*. №28. Kamyanets-Podilskij: Aksioma. P.627-637. [in Ukrainian]

7. Shenkevych O. M. *Deviantna povedinka yak rezultat simejnogo neblagopoluchchya* [Deviant behavior as a result of family trouble] *Naukovi prazi: Pedagogichni nauky*, T.46, №33. P. 109-111. [in Ukrainian]

Kateryna Muranenko

Lecturer of Legal Psychology Department, National Academy of Internal Affairs, Kyiv (Ukraine)

FAMILY'S ROLE IN THE FORMATION OF THE DEVIANT BEHAVIOR OF A CHILD

ABSTRACT

The article presents the analysis of family's role in child deviant behavior formation. The author describes the main functions of the family: reproductive, which consists in birth of children, the continuation of the genus; educational – the transfer of values, norms and rules of society, which influence on the formation of the personality of the child; economic-household (or economic), which is to provide all the material goods necessary for existence, to organize the food, to make improvements to the dwelling, to form and spend the family budget, etc.; recreational – the

function of leisure organization, the formation of the culture of each member of the family; he function of social control – lies in the responsibility of the family for the behavior of its members in society in accordance with social norms and values; regenerative (or socio-status), which is related to the imposition of status, name, property, social status; psychotherapeutic function or function of emotional support aimed at psychological protection of every member of the family, his emotional stabilization; the function of sexual regulation, through which the society regulates the natural sexual needs of people, arranged in the form of marital relationships.

There are individual, pedagogical, psychological and social deviant behavior factors. These factors are connected with family functions. Social factor of deviant behavior reflects in disruption of household family function. Pedagogical deviant behavior factor manifests it self in problems of educational, recreational, social control family functions. Psychotherapeutic family function must provide psychological comfort for every family member. Failure to fulfill this function is manifested in psychological deviant behavior factor. The failure of some functions in a family and education in dysfunctional family is a base of deviant behavior. The connection between family education and deviant behavior is confirmed by scientific researches. The failure of family structure is one of the main factors of predisposition to child's deviant behavior. The author says that emotional contact between child

and parents, parents' attention and love to children, spending free time in a common kinds of activities are important for child's personality development.

The article also presents family as socialization institute in which child assimilates social norms, values, behavioral rules. It shows the results of questioning of schoolchildren and analysis of some aspects of modern family relationships. In conclusion, family can help child in adaptation and self-realization in society. At the same time family can create conditions for deviant behavior because of communication problems, less of psychological contact and absence of conditions of harmony development and education. So the system of child deviation prevention must pay attention not only to law, social and pedagogical aspects but to work with families. It is necessary to form conscious parenting of youth, to increasing of parents' psychological culture level, giving to parents information about children education, family conflicts prevention etc.

Key words: deviant behavior, family, child-parenting relationships, family education style, child personality.

Мураненко Катерина Юрьевна

Преподаватель кафедры юридической психологии, Национальная академия внутренних дел, г. Киев (Украина)

РОЛЬ СЕМЬИ В ФОРМИРОВАНИИ ДЕВИАНТНОГО ПОВЕДЕНИЯ РЕБЕНКА

Аннотация. В статье представлено

анализ роли семьи в формировании девиантного поведения ребенка. Среди факторов формирования девиантного поведения выделяют индивидуальный, педагогический, психологический и социальный. Перечень факторов девиантного поведения перекликается с функциями семьи. Социальный фактор девиантного поведения отражается в нарушении хозяйственно-бытовой функции семьи. Педагогический фактор девиантного поведения проявляется в проблемах реализации воспитательной, рекреативной, функции социального контроля и др. Психотерапевтическая функция семьи призвана обеспечивать психологический комфорт всех её членов, а невыполнение этой функции проявляется психологическим фактором девиантного поведения. На основе вышесказанного утверждается, что невыполнение семьей какой-либо функции и воспитание в дисфункциональной семье является основой формирования девиантного поведения.

Взаимосвязь семейного воспитания с девиантным поведением ребенка подтверждается рядом научных исследований. Так, известно, что нарушение структуры семьи является одной из причин повышения уровня склонности ребенка к девиантному поведению. Автор обращает внимание на важность эмоциональной связи в детско-родительской подсистеме, внимании и любви родителей к детям, проведение свободного времени за совместной деятельностью для формирования личности ребенка. В статье также обращается

внимание на роль семьи как института социализации, с помощью которого ребенок усваивает социальные нормы, ценности, правила поведения. Представлены результаты анкетирования школьников и проанализированы некоторые аспекты семейных отношений в современном обществе. В заключении говорится, что семья может помочь ребенку адаптироваться, самореализоваться в обществе, или же из-за отсутствия психологического контакта, проблем коммуникации и недостаточных условий для гармоничного развития и обучения создать условия для девиантных проявлений поведения ребенка. Таким образом, система профилактики девиаций среди несовершеннолетних должна учитывать не только правовые, социальные, педагогические аспекты, а и работу с семьями, а именно: формирование осознанности родительства среди молодежи, повышения уровня психологической культуры родителей, предоставление родителям необходимой информации по вопросам воспитания детей, проведение мероприятий, направленных на профилактику семейных конфликтов и др.

Ключевые слова: девиантное поведение, семья, детско-родительские отношения, стиль семейного воспитания, личность ребенка.

Дата отримання статті: 20.03.2019

Дата рекомендації до друку: 21.03.2019

Дата оприлюднення: 14.05.2019